

Krzysztof Seroka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: krzysztof.seroka@mail.umcs.pl

ORCID: 0000-0002-5403-886X
DOI: 10.15290/mhi.2022.21.02.04

***Ius caducum* w Lublinie w pierwszej ćwierci XVII w.**

ABSTRAKT

Cel badawczy opracowania koncentruje się wokół funkcjonowania prawa kaduka w obrębie miast. Badania, choć podjęte w ograniczonym zakresie chronologicznym, mogą przyczynić się do poznania zagadnienia dotąd bliżej nierozpoznanego. Przedmiotem ustaleń są kwestie szczegółowe funkcjonowania prawa kaduka w dawnej Polsce, w szczególności realizacja prerogatywy monarchy wobec jej ograniczeń nałożonych w konstytucjach sejmowych, zakres majątkowy prawa kaduka oraz zagadnienie udziału w egzekucji postanowień królewskich miejscowych władz państwowych, tj. urzędu starościńskiego oraz władz samorządowych, czyli miejskich. W postępowaniu spadkowym oprócz osób powołanych do spadku z mocy prawa lub testamentu mógł uczestniczyć również monarcha. Bezdziedziczny lub beztestamentowy spadek przypadał królowi, który na podstawie prawa kaduka (*ius caducum*), obejmował masę spadkową, nazywaną w dawnej Polsce puścizną. Uprawnienia władcy w zakresie *ius caducum* ograniczały konstytucje sejmowe nakazujące królowi nadawanie szlacheckich dóbr nabytych na podstawie prawa kaduka wyłącznie na rzecz zasłużonych osób spośród stanu szlacheckiego. Ograniczenia znane z konstytucji sejmowych nie obejmowały dysponowania i rozporządzania przez króla mieszczańskimi dobrami kadukowymi. Przedmiotowy proces nadawania przez króla majątków kadukowych po mieszczanach na rzecz szlachty przedstawiony został na podstawie dokumentów królewskich dotyczących spadków po mieszkańcach Lublina w pierwszej ćwierci XVII w. Źródłami wykorzystanymi w badaniach jest osiemnaście dokumentów odnalezionych w księgach Metryki Koronnej prowadzonych przez kancelarię królewską. Zastosowana metoda badawcza odnosi się do badań nad źródłami prawa. Cechą prezentowanych ustaleń jest oparcie się na źródłach archiwalnych niepublikowanych, wymagających uwzględnienia metody filologicznej i paleograficznej związanej z przygotowaniem źródeł do analizy.

Ius Caducum in Lublin in the First Quarter of the 17th Century

ABSTRACT

The research objective of the study focuses on the functioning of the escheat law within cities. The research, although undertaken in a limited chronological scope, may contribute to the introduction of an issue that has not yet been recognized. The subject of the findings are the detailed issues of the functioning of the escheat law in former Poland, in particular the implementation of the monarch's prerogative in the light of its limitations imposed in the parliamentary constitutions, the property scope of the escheat law and the issue of the participation of local royal state authorities, i.e. the starost's office and local (municipal) government authorities, in the execution of the monarch's decisions. Apart from persons appointed to the inheritance by virtue of law or will, the monarch could also participate in the inheritance proceedings. A heirless or testamentless inheritance fell to the king who, under the law of the escheat (*ius caducum*), embraced such an inheritance, which was then known in Poland as the "puścizna". The ruler's powers in the field of *ius caducum* were limited by the parliamentary constitutions requiring the king to grant noble goods acquired under the escheat law only to distinguished persons from among the nobility. These restrictions did not apply to the king's administration and disposal of the bourgeois escheat goods. The process of granting by the king the caduceus estates of the burghers to the nobility are presented on the basis of royal documents concerning the inheritance of Lublin residents passing down to the nobility in the first quarter of the 17th century. The sources used in the research are eighteen documents found in the books of the Crown Record kept by the royal chancellery. The applied research method relates to research on the sources of law. A feature of the presented findings is reliance on unpublished archival sources, which require taking into account the philological and palaeographic methods related to the preparation of sources for analysis.

Słowa kluczowe: *Ius caducum*, prawo kaduka, Lublin, mieszczaństwo, spadek, monarcha

Key words: *Ius caducum*, escheat, Lublin, bourgeoisie, inheritance, monarch

Prawo dziedziczenia, zgodnie z aktualnymi przepisami prawa polskiego, polega na przejściu praw i obowiązków majątkowych zmarłego jako całości na jedną lub więcej osób jako spadkobierców¹. Dawne systemy prawne znały możliwość obejmowania spadków nie tylko przez osoby, które łączyły więzy krwi

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2020, poz. 1740, z późn. zm.), art. 922.

ze zmarłym lub pozostawiony przez niego testament, ale również przez podmioty związane prawnie ze spadkodawcą w inny sposób. Przypadki obejmowania mienia spadkowego przez skarb państwa znane są z czasów sprzed średniowiecza. Już w starożytnym Rzymie znane i stosowne były przepisy prawne, na podstawie których fiskus przejmował spadki, których wcześniej nie objął żaden spadkobierca testamentowy lub beztestamentowy (tzw. *bona vacantia*). W takiej sytuacji spadkobiercą oprócz państwa mógł być również Kościół – gdy spadek pozostawił duchowny, lub jednostka wojskowa – po zmarłym żołnierzu. Ponadto, dziedziczenie przez skarb państwa w określonych sytuacjach mogły wykluczać przepisy korporacji zawodowych lub rady miejskiej. Zarówno fiskus, jak i inne wymienione podmioty uczestniczące w postępowaniu spadkowym, nie były spadkobiercami wprost, lecz występowały w spadkobranii w roli następcy ogólnego zmarłego².

Wzrost liczby przypadków nieobejmowania spadku na podstawie ustawy lub testamentu powodował rozwój zjawiska obejmowania spadków przez skarb państwa. Problematyka ta stała przed jurystami rzymskimi i spowodowała podjęcie prac prawodawczych, mających za przedmiot postępowanie ze spadkami bezdziedzicznymi (inaczej zwanymi „leżącymi”). Uregulowania dotyczące procesu przejścia opuszczonego spadku przez fiskus w stosunku do spadków po bezżennych i bezdzietnych zmarłych wprowadził cesarz August, zaś Justynian dodał kolejne przepisy prawne, na podstawie których majątek spadkowy niemający dziedziców powołanych ani na podstawie ustawy, ani na podstawie testamentu, mogło przejść państwu³.

Również w średniowiecznej Polsce wśród podstaw faktycznych przepisów zezwalających na dziedziczenie znajdowało się nie tylko pokrewieństwo czy zapisy testamentowe, ale mogły one również wiązać się z określoną przynależnością państwową, czy też stosunkiem poddańczym⁴. Początkowo majątek bezdziedziczny nazywany w Polsce był puścizną. Pojawiał się w razie nieposiadania przez zmarłego dzieci lub krewnych, którym mogło przysługiwać prawo spadkobrania. W takiej sytuacji masę spadkową jako puściznę, nazwaną później kadukiem, obejmował panujący⁵.

Spadkowy stosunek prawny mający za podstawę powyższe czynniki jako tzw. prawo kaduka (*wakancyje, successio fisci, ius caducum, caducitatis, bona vacantia*), pojawiał się przede wszystkim w sytuacji, gdy w chwili śmierci spadkodawcy nie istniał stosunek pokrewieństwa, uzasadniający możliwość dziedziczenia po zmarłym przez jego krewnych. Prawo kaduka znajdowało zastosowanie

² M. Kuryłowicz, A. Wiliński, *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2008, s. 149.

³ Eadem, *Krąg spadkobierców ustawowych w ujęciu prawnohistorycznym*, „Rejent” 2003, nr 11 (151), s. 20-21.

⁴ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 2, Lwów 1911, s. 60.

⁵ J. Bardach, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. 1, Warszawa 1964, s. 306.

bezpośrednio w stosunku do mienia spadkowego, które tworzyło mienie bezdziedziczne. Początkowo *ius caducum* stosowane było, gdy zmarły nie pozostawił potomstwa. Następnie w związku z rozszerzeniem kręgu uprawnionych do spadkobrania na linie boczne zmarłego, do coraz to dalszych stopni pokrewieństwa, aż ostatecznie do ósmego stopnia, kiedy dopiero po wyczerpaniu się ewentualnej listy spadkobierców masa spadkowa stawała się kadukiem, nastąpiło stopniowe ograniczanie stosowania prawa kaduka⁶.

Tak jak w starożytnym Rzymie, również w Polsce znano rozwiązania prawne powodujące wyłączenie prawa panującego do objęcia puścizny wskutek zapisania przez zmarłego majątku na rzecz Kościoła. Ponadto kolejne wyłączenie zawierała *Księga Elbląska*, która stanowiła, że senior przejmował majątek wasala jako puściznę w sytuacji, kiedy ten nie zostawił po sobie spadkobierców w linii męskiej, zaś ewentualni spadkobiercy w linii żeńskiej musieli zostać odpowiednio wyposażeni z przejmowanego majątku spadkowego. W prawie ziemskim stosowanie przez szlachtę prawa kaduka również poddane zostało stopniowemu ograniczeniu wraz z przyznawaniem uprawnień do dziedziczenia kolejnym bocznym krewnym z dalszych stopni pokrewieństwa⁷.

Posiadłości monarchy dzięki przypadającym mu kadukom zwiększały się, co wiązało się *de facto* z jednoczesną stratą majątków stanu szlacheckiego jako całości. Te niekorzystne dla szlachty zmiany majątkowe spowodowały naciski na króla, które doprowadziły do wydania konstytucji w latach 1562⁸ oraz 1576⁹, w których król zobowiązany został do nadawania na rzecz szlachty wszelkich kaduków po zmarłych szlachcicach, co miało dokonywać się przy rozpoczęciu obrad każdego Sejmu¹⁰. Przywołane wyżej konstytucje sejmowe stanowiły również, że nie tylko kaduki, ale i inne dobra, które mogły przypadać królowi w formie zdobyczy wojennej, daniny czy zapisu, mogły zostać przekazane wyłącznie tym, którzy przynależeli do stanu szlacheckiego. Z uwagi na fakt, że król w praktyce stosowania prawa nie zawsze przestrzegał zakazu donacji kaduków na rzecz osób spoza stanu szlacheckiego, instrukcje dane posłom na sejmy w kolejnych latach doprowadziły do wydania przez Sejm kolejnych konstytucji w latach 1588¹¹, 1607¹², które potwierdzały postanowienia konstytucji z 1576 r. i zobowiązywały króla ponownie do ich przestrzegania.

Warto ponadto zwrócić uwagę na inne zapisy konstytucji sejmowej z 1588 r., które wprowadzały kary dla osób przyjmujących kaduk jako spadek nieposia-

⁶ P. Dąbkowski, op. cit., s. 60.

⁷ J. Bardach, op. cit., s. 306.

⁸ *Volumina Legum*, t. 2, Petersburg 1859, s. 19.

⁹ *Ibidem*, s. 163.

¹⁰ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. 2, Warszawa 1966, s. 294.

¹¹ *Volumina Legum...*, s. 253.

¹² *Ibidem*, s. 438.

dający dziedziców pomimo posiadania wiedzy o istnieniu krewnych spadkodawcy, którzy mogliby dziedziczyć przyjmowany spadek¹³. Również na mocy konstytucji z 1588 r. w prawie ziemskim zostały przyjęte rozwiązania zbliżone do instytucji kaduka królewskiego, które konstytuowały zasadę, że spadek po poddanych niemających krewnych do ósmego stopnia, jako spadek bezdziedziczny, obejmuje prawem kaduka na własność ich pan ziemski¹⁴. Konstytucja ta nakazywała również, aby z majątku *iuris caduci* przed przekazaniem majątku spadkowego na rzecz donatariusza wszelkie długi zmarłego zostały spłacone¹⁵.

Ponadto, należy zaznaczyć, że odmienną instytucją od prawa kaduka była konfiskata majątku, która pomimo różnic doprowadzała końcowo do tożsamego efektu, tj. do zewnętrznego skutku przejścia prawa własności dóbr po zmarłym na rzecz państwa. Konfiskata majątku była karą za popełnione przestępstwo przy jednoczesnym istnieniu spadkobierców¹⁶. Dodać można wreszcie i to, że ten, kto szlachcica skazanego na karę infamii pojmał lub zabił, jako kaduk mógł dostać dobra nieruchomości i sumy pieniężne infamisa¹⁷.

* * *

Regulacje prawne dotyczące *ius caducum* w obrębie miast królewskich pozostawiały władcy swobodę w dysponowaniu mieniem mieszczańskim po zmarłych nieposiadających spadkobierców. Wykładnię obowiązującego w tej mierze prawa zawierała konstytucja sejmowa z 1576 r., która stanowiła, że: „miejskie kaduki, (...) do szafunku sobie zostawiamy, komu i jak chcemy”¹⁸.

Warto w tym miejscu zauważyć, że pomimo uprawnień króla do dysponowania miejskimi kadukami, miasta starały się, aby majątek objęty prawem kaduka pozostawał w dyspozycji rady miejskiej. Przykładem skutecznych zabiegów o majątki kaduczne był przywilej, który otrzymał Gdańsk. W 1660 r. miasto uzyskało od Jana II Kazimierza przywilej prawa do poboru większości kaduków przez rajców. Przywilej ten obowiązywał aż do XIX w.¹⁹

Oprócz mienia pozostawionego bez spadkobierców, zgodnie z przepisami prawa magdeburskiego, kadukiem stawał się również spadek po dzieciach nieślubnych, czyli w przypadku istnienia niepełnoprawnych spadkobierców. We wskazanym przypadku z prawa do dziedziczenia wyłączono osoby z nieprawe-

¹³ P. Dąbkowski, op. cit., s. 61-63.

¹⁴ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 323.

¹⁵ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1901, s. 302-303.

¹⁶ P. Dąbkowski, op. cit., Lwów 1911, s. 64.

¹⁷ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 340.

¹⁸ *Volumina Legum...*, s. 163.

¹⁹ E. Kizik, *Prawo kaduka w Gdańsku w XVI-XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2004, t. 52, nr 1, s. 5-6.

go łoża, ale także ich spadkobierców, nawet gdy sami zrodzeni byli już z prawnego związku małżeńskiego²⁰. Trzecią kategorią majątków podlegających pod *ius caducum* były dobra pozostawione przez skazanych za zdradę, apostazję; majątki samobójców, majątki nieobjęte w ciągu roku i sześciu tygodni lub odrzucone przez ewentualnego dziedzica. Dodać należy, że w miastach nienależących do króla, prywatnych i kościelnych, przez analogię prawo kaduka przysługiwało odpowiednim właścicielom miast²¹.

Przechodząc do problematyki związanej z rozporządzaniem przez króla dobrami przejętymi z mocy prawa kaduka należy zauważyć, że już w konstytucji sejmowej z 1506 r. (*Bene merita*) znalazło się zalecenie obdarowywania nimi osób zasłużonych. Dobre uczynki miały być ważnym kryterium wybierania przez króla obdarowanych, rozumianych zatem jako nagradzanie za służbę i zasługi dla króla i ojczyzny. Konstytucja piotrkowska z 1567 r., „O zasługach” (*Merita*), wprowadzała szerszą wykładnię wymogów, które spełniać powinny osoby obdarowane:

Najdowanie obyczaju, którym by pocziwie zasłużeni ludzie nagrodę przystojną służbom swym mieli, zachowane było do Sejmu tego konstytucjami przeszłemi, do których przystawając i widząc rzecz być potrzebną i przystojną znajdujemy, iż zasłużonym ludziom Rzeczypospolitej dostojeństwa, urzędy, dożywocia na dobrach naszych, kadukiem i niesłużeniem wojny przypadłemi dobry, i innymi wszystkimi zapłatami, wedle zdania i woli naszej, które by, prawa nie obrażając, wieczną na sobie pamięć i pocziwą sławę niosły, były służby nagradzane²².

Przywołany przepis wprowadzał zasadę, że dobra rozporządzane przez króla przypadać miały osobom zasłużonym spośród stanu szlacheckiego²³. Zasadę tę potwierdziły przepisy konstytucji z 1576 r., dopuszczając możliwość nadawania majątków także kobietom, w praktyce zaś wdowom:

Wakancje wszelakie, także bona iure caduco, donato, inscripto, seu alioquocunque modo et ratione, ad fiscum nostrum Regium, iuste et legitime devoluta et devoludendo, gdy przypadną będziemy powinni dawać, nobilibus utriusque gentis, bene meritis, wedle prawa²⁴.

²⁰ Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, op. cit., s. 301.

²¹ Ibidem, s. 309.

²² *Volumina Legum...*, s. 67, cyt. za: K. Gózdź-Roszkowski, *Rozdawnictwo skonfiskowanych dóbr ziemskich w prawie polskim XV–XVI wieku*, Wrocław 1974, s. 32.

²³ K. Gózdź-Roszkowski, *Rozdawnictwo skonfiskowanych dóbr ziemskich...*, s. 61.

²⁴ *Volumina Legum...*, s. 163, cyt. za: K. Gózdź-Roszkowski, *Obowiązek rozdawania dóbr skonfiskowanych w ustawodawstwie polskim XVI stulecia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1971, S. I, Z. 83, s. 26.

W wyborze obdarowanego panujący ograniczony był zakazami obejmowania dóbr przez cudzoziemców i plebejuszy oraz wskazanymi wymaganiami związanymi z *bene merita*, które musiały cechować osobę obdarowaną. W związku z powyższym, realizacja ewentualnych celów politycznych przez monarchę za pomocą rozdzielania dóbr była poddana wyraźnym restrykcjom i zaporom²⁵.

* * *

Zjawisko kaduków w Lublinie w pierwszej ćwierci XVII w. było już sygnalizowane w literaturze historycznej przez Jana Riabinina. Opracowanie lubelskiego archiwisty, podjęte na podstawie ksiąg miejskich lubelskich, poświęcone zostało pojedynczemu przypadkowi zastosowania prawa kaduka w 1622 r. Opisany przypadek dotyczył prawa kaduka do majątku pozostałego po rajcy i burmistrzu lubelskim Stanisławie Lichańskim w związku z zarzutem o jego nieprawym urodzeniu. Kaduk po Lichańskim przyznany został szlachcicowi Stanisławowi Puzeth-Borgoniusowi. W wyniku wieloletniego procesu kaduk został wycofany, a majątek Lichańskiego przywrócono jego rodzinie²⁶.

Opisany przez J. Riabinina pojedynczy przypadek dotyczący kaduka w Lublinie należał do szerszego zjawiska korzystania przez króla z uprawnień w ramach *ius caducum* w odniesieniu do majątków mieszkańców Lublina w pierwszej ćwierci XVII w. Na podstawie ksiąg Metryki Koronnej²⁷ wskazać można osiemnaście dokumentów królewskich zawierających nadania prawem kaduka majątku po zmarłych mieszczanach lubelskich. Zważywszy na fakt, że w przypadku kaduka po Stanisławie Tyszkowskim z lubelskiego Podzamcza w odstępie czterech miesięcy w 1619 r. wystawione zostały dwa dokumenty o takim samym postanowieniu²⁸, dysponujemy informacjami o siedemnastu lubelskich kadukach.

Zebrany materiał źródłowy umożliwia poczynienie ustaleń związanych z postawionym celem badawczym, którym jest obserwacja realizacji przez króla Zygmunta III Wazy jego uprawnień, w tym zgodności działań władcy z postanowieniami konstytucji sejmowych. Ponadto, dokumenty dotyczące kaduków są interesujące z punktu widzenia dziejów miasta i jego mieszkańców, a przy

²⁵ K. Gózdź-Roszkowski, *Obowiązek rozdawania dóbr skonfiskowanych w ustawodawstwie polskim...*, s. 35.

²⁶ J. Riabinin, *Proces sukcesorów rajcy lubelskiego Stanisława Lichańskiego 1622 r.: (przyczynek do prawa kaduka)*, Lublin 1937, s. 6-8.

²⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, Libri Inscriptiones, (dalej: MK), http://www.agad.gov.pl/i_nwentarze/Metr_Korx.xml, (01.12.2021).

²⁸ MK, ks. 163, k. 223-223v („*Bona omnia post obitum cuiusdam Stanisłai Tyszkowski Alberto Iaroszewski iure caduco conferuntur*”), k. 306v-307 („*Bona omnia morte Stanisłai Tyszkowski derelicta Alberto Jaroszewski collata*”).

tym mogą otwierać pola dalszych dociekań badawczych nad procedurami obrotu nieruchomościami i roli, jaką odgrywały w nim poszczególne organy ówczesnych władz państwowych i samorządowych.

Zaznaczmy od razu, że zebrane dokumenty królewskie informują o wszczęciu procedury zakończonej decyzją monarchy, natomiast nie wiemy, czy ich postanowienia zostały zrealizowane. Bez dalszych i bardziej szczegółowych badań z wykorzystaniem ksiąg miejskich nie da się odpowiedzieć na pytanie, czy decyzje o kadukach spotkały się z przeciwdziałaniem ewentualnych krewnych po zmarłych mieszkańcach Lublina, tak jak miało to miejsce w przypadku opisanym przez J. Riabinina.

Dokumenty o zastosowaniu *ius caducum* z pierwszej ćwierci XVII w. odnalezione zostały w ośmiu księgach Metryki Koronnej²⁹. Pierwszy dokument z prawem kaduka pochodzi z 12 lutego 1604 r.³⁰ Następnie obserwujemy kilkunastoletnią lukę w wydawaniu dokumentów o kadukach w Lublinie, trwającą do 9 lipca 1618 r.³¹ Natomiast od tego czasu, z lat 1618-1625, pochodzi 17 przedmiotowych dokumentów. Warto odnotować, że ostatnie trzy dokumenty o lubelskich kadukach wydane zostały w położonych w ziemi lubelskiej Czemiernikach³², dokąd król udał się na zaproszenie prymasa Henryka Firleja, chroniąc się w tamtejszym pałacu przed panującą wówczas zarazą. Oprócz chorób zakaźnych odnotowanych m.in. w latach 1617-1618, 1620, 1622-1625³³, na pierwsze ćwierćwiecze XVII w. przypadły czasy wojen toczonych przez Rzeczpospolitą ze Szwecją, Moskwą i Turcją. W świetle dokumentów o kadukach w Lublinie nie wiadomo jednak, w jaki sposób zwiększona ich liczba od 1618 r. wiązała się z wymienionymi czynnikami, tj. możliwą zwiększoną umieralnością ludności oraz potrzebą nagradzania żołnierzy zasłużonych w toczonych wojnach. Zatem pytanie o przyczyny zwiększenia się liczby kaduków w Lublinie, w świetle samych dokumentów, na obecnym etapie badań pozostaje bez odpowiedzi.

Istotą postanowienia prawnego dokumentów Zygmunta III Wazy było wskazanie majątku mieszkańców Lublina podlegającego prawu kaduka. Praktyka w tym zakresie polegała na określeniu ogólnych ram prawnych przejęcia majątku. Według formularzowych zwrotów kaduki obejmować miały: wszystkie dobra ruchome i nieruchome oraz kwoty pieniężne, pozostające w gotówce, jak i w innych należnościach, w jakichkolwiek miejscach i u jakichkolwiek osób na terytorium Królestwa oraz w dobrach należących do domeny królewskiej:

²⁹ MK, ks. 146, 159, 163, 165, 166, 168, 169, 173.

³⁰ MK, ks. 148 k. 252 v.

³¹ MK, ks. 163 k. 223.

³² MK, ks. 173, k. 182, 194, 198.

³³ F. Giedroyc, *Mór w Polsce w wiekach ubiegłych – zarys historyczny*, Warszawa 1899, s. 53-55.

bona omnia mobilia et immobilia, summaque quasvis pecunias, sive paratas sive aliqua ratione obligatas, ubicunque locorum, et apud quascunque personas, in Regno dominiisque nostris existentis³⁴.

To ogólne sformułowanie było zatem wystarczające, natomiast w wykonanie postanowienia o egzekucji majątku objętego kadukiem król włączał podległe sobie miejscowe urzędy – miejski oraz grodzki („tam castrensis quam civilibus Lublinensis”), odpowiednimi danymi potrzebnymi do egzekucji postanowienia o kaduku dysponowały bowiem obydwie wymienione urzędy, m.in. dzięki prowadzonej i gromadzonej przez nie dokumentacji podatkowej (skarbowej).

W świetle zgromadzonych dokumentów stwierdzić należy, że prawem kaduka objęte zostały dobra pozostałe po zmarłych mieszkańcach Lublina. Wśród nich rozróżniano dwie kategorie ludności, mieszczan (*cives*), tj. obywateli miasta określanych także mianem mieszkańców (*incolae*), oraz przedmieścian (*suburbani*). Do drugiej grupy mieszkańców Lublina należeli mieszkańcy dwóch dawnych przedmieść, Podzamcza i Czwartku, oraz rozwijającego się od XVI–XVII w. Przedmieścia Krakowskiego. Kaduki po mieszkańcach lubelskich przedmieść wymienione są w sześciu spośród siedemnastu dokumentów, z czego trzy dotyczą Podzamcza, dwa – Czwartku, oraz jeden – Przedmieścia Krakowskiego. W niektórych dokumentach przy nazwiskach zmarłych mieszkańców Lublina wymienione zostały wykonywane przez nich zawody. Tak więc dowiadujemy się, że kaduki przyznane zostały po trzech murarzach, trzech krawcach, dwóch lekarzach (w tym wdowie po lekarzu), jednym szewcu i jednym kapeluszniku.

Dokumenty dotyczące kaduków po mieszkańcach Lublina zawierają również prawne określenie rodzaju nadanej własności. Przypadłe królowi z mocy prawa kaducznego dobra nadawane były na zasadzie nadań wieczystych, a więc z prawem dziedziczenia przez prawnych sukcesorów obdarowanych. Obdarowani, czyli donatariusze, zgodnie z prawną formułą zawartą w dokumentach, nadane dobra mogli dzierżyć, mieć, korzystać, i na jak najlepszy pożytek swój i swoich sukcesorów swobodnie obracać, z pełnią prawa dziedzicznego na wieczne czasy:

iure vindicet in possessinem apprehendat, ac ea teneat, habeat, possideat, et in suos suorumque succesorum usus beneplacitos libere convertat pleno iure haereditario temporibus perpetuis³⁵.

34 Cyt. za: MK, ks. 169, k. 266.

35 Cyt. za: MK, ks. 148, k. 252v.

Wszyscy donatariusze lubelskich kaduków z pierwszej ćwierci XVII w. należeli do stanu szlacheckiego, o czym świadczą kwalifikatory *nobilis* lub *generosus*. Z powodu kilkakrotnego obdarowywania kadukami tych samych osób łączna liczba donatariuszy wynosiła dwanaście osób. Cztery kaduki otrzymał urzędnik dworu królewskiego (*minister curiae*) Wojciech Jaroszewski, natomiast po dwa kaduki otrzymali: Michał Kupczewic, urzędnik z kancelarii wielkiej koronnej, Jan Żbikowski, sługa królewski, oraz Andrzej Stanisławski, zasłużony w wyprawach wojennych przeciw Turcji, służący pod znakami (w chorągwi) hetmana Stanisława Potockiego. Kaduk w Lublinie otrzymał także pisarz kancelarii królewskiej Jan Porsa. Za zasługi wojenne kaduki otrzymali również: Walenty Wiećwiński i Jerzy Karłowski – obydwaj za zasługi w wyprawach wojennych do Inflant i przeciw Moskwie oraz za zasługi dla króla i Rzeczypospolitej w wyprawie wojennej przeciw Moskwie pod znakami hetmana wielkiego litewskiego Lwa Sapiehy. Grono osób obdarowanych kadukami w Lublinie należy więc zaliczyć do drobnej szlachty, niższych urzędników dworu królewskiego oraz żołnierzy. Wśród donatariuszy można jednak wyróżnić trzy postacie, pierwszą – z uwagi na jej późniejszą karierę polityczną, dwie – z powodu pochodzenia. Pierwsza z nich to Erazm Domaszewski, wymieniony w 1604 r. jako dworzanin królewski, który w późniejszych latach objął m.in. urząd starosty łukowskiego i koniuszego koronnego³⁶, zaś kolejne – to także obdarowani kadukami przedstawiciele rodzin odgrywających ważną rolę w życiu kraju w XVII w., Przeclaw Sobieski oraz Otton Denhoff, pochodzący z możnej rodziny inflanckiej.

Tabela *ius caducum* w Lublinie w pierwszej ćwierci XVII w.

L.p.	Data dokumentu	Po kim	Dla kogo	Sygnatura dokumentu
1.	Kraków, 12 II 1604	Andreas Kossierski civis Lublinensis	Erasmus Domaszewski aulicus noster	MK 148 k. 252v
2.	Warszawa, 9 VII 1618	Martinus Muratinski (dictus)	Albertus Jaroszewski minister curiae nostare	MK 153 k. 217-217v
3.	Warszawa, 9 VII 1618	Christophorus Sucholewski sub castro lublinensis alias na Podzamczu	Albertus Jaroszewski minister curiae nostare	MK 153 k. 217v-218
4.	Warszawa, 14 XI 1618	Samuel Szypulski incola Lublinensis	Valentinus Wiczwinski pro expedito Moschovitica	MK 163 k. 125-125v
5.	Warszawa, 30 IV 1619	Stanislaus Tyszkowski suttor, incola sub castro Lublinensis	Albertus Jaroszewski mnister curiae nostrae	MK 163 k. 223-223v

³⁶ *Urzednicy wojewodztwa lubelskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1991, s. 108.

6.	Warszawa, 30 VIII 1619	[ut supra]	[ut supra]	MK 163 k. 306v-307
7.	Warszawa, 20 II 1621	Baltahazarus Szotka murator Lublinensis	Praedislaus Sobieski pro benemerentibus in multis expeditionibus	MK 165 k. 207v-208
8.	Warszawa, 16 III 1621	Regina Puckowa viduva post famati Eliae Lnadtmesser chirurgii et incolae Lublinensis	Michael Kupczewic in Cancellariae nostrae	MK 166 k. 539v-540
9.	Warszawa, 16 III 1622	Paulus Brunswik chirurgus Lublinensis	Michael Kupczewic in Cancellariae nostrae	MK 169 k. 15-15v
10.	Warszawa, 13 IX 1623	Dominicus Degre murator et Albertus Janowski, suburbanes	Andreas Stanislawski miles, pro multis expeditionibus bellicis	MK 169 k. 266-267
11.	Warszawa, 20 II 1624	Albertus Wrotnicki sartor, civis Lublinensis	Gregorius Karlowski miles, veteranus	MK 169 k. 348v-389
12.	Warszawa, 2 III 1624	Ioannes Groza Pileator, inola suburbi Lublinensis Cracoviensis vocati	Andreas Stanislawski miles, pro expeditione Valachia	MK 169 k. 364v-365
13.	Warszawa, 11 III 1624	Jankowski suburbanus in Czwartek	Ioannes Porsa notarius in Cancellaria nostra	MK 169 k. 373-373v
14.	Warszawa, 16 IV 1625	Ioannes Bielewicz sartor, incola Lublinensis	Ioannes Zbikowski sevitor noster	MK 173 k. 54-54v
15.	Warszawa, 10 V 1625	Janicki incola Lublinensis	Ioannes Zbikowski sevitor noster	MK 173 k. 64v-65
16.	Czemierniki, 25 XI 1625	Simon sartor, dictus Siwy incola Lublinensis	Hieronimus Wilczoppolski	MK 173 k. 182
17.	Czemierniki, 12 XII 1625	Albertus Szkolder et Sigismundus Puchner incolae Lublinensis	Otto Denhoff capitaneus (...)	MK 173 k. 195
18.	Czemierniki, 17 XII 1625	Ioannes Jankowski suburbanus civitatis Lublinensis alias na Czwartku	Ioannes Podnieszinski miles, pro expeditione Moschovitica	MK 173 k. 198-198v

Bibliografia

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, Libri Inscriptiones, księgi: 146, 148, 159, 163, 165, 166, 168, 169, 173, http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml.
- Bardach J., *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. 1, Warszawa 1964.
- Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie*, t. 2, Lwów 1911.
- Giedroyc F., *Mór w Polsce w wiekach ubiegłych – zarys historyczny*, Warszawa 1899.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1901.
- Gózdź-Roszkowski K., *Obowiązek rozdawania dóbr skonfiskowanych w ustawodawstwie polskim XVI stulecia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1971, S. I, Z. 83.
- Gózdź-Roszkowski K., *Obowiązek rozdawania dóbr skonfiskowanych w ustawodawstwie polskim XVI stulecia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1971, S. I, Z. 83.
- Gózdź-Roszkowski K., *Rozdawnictwo skonfiskowanych dóbr ziemskich w prawie polskim XV-XVI wieku*, Wrocław 1974.
- Kaczmarczyk Z., Leśnodorski B., *Historia Państwa i Prawa Polski*, t. 2, Warszawa 1966.
- Kizik E., *Prawo kaduka w Gdańsku w XVI–XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2004, t. 52, nr 1.
- Kuryłowicz M., *Krąg spadkobierców ustawowych w ujęciu prawnohistorycznym*, „Rejent” 2003, nr 11 (151).
- Kuryłowicz M., Wiliński A., *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*, Warszawa 2008.
- Riabinin, J., *Proces sukcesorów rajcy lubelskiego Stanisława Lichańskiego 1622 r.: (przyczynek do prawa kaduka)*, Lublin 1937.
- Urządnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1991.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. 2020, poz. 1740, z późn, zm.).
- Volumina Legum*, t. 2, Petersburg 1859.

STRESZCZENIE

Ius caducum w Lublinie w pierwszej ćwierci XVII w.

Polskie średniowieczne postępowanie spadkowe, którego przedmiotem było prawo do spadku pozostawionego bez spadkobierców i bez testamentu, przewidywało przyznanie masy spadkowej pozostałej po mieszkańcach miast królewskich monarchii. Dobra kadukowe objęte przez króla po mieszczanach lubelskich oraz mieszkańcach przedmieść Lublina w pierwszej ćwierci XVII w. król Zygmunt III Waza nadawał przedstawicielom stanu szlacheckiego. Na podstawie ksiąg Metryki Koronnej wskazać można osiemnaście dokumentów dotyczących prawa kaduka pozostałych po siedemnastu mieszkańcach Lublina. Jedenaście kaduków dotyczyło majątków po mieszczanach, natomiast sześć po mieszkańcach przedmieść (przedmieszczan). Przedmiotowe kaduki król przekazywał na rzecz zasłużonych dla Rzeczypospolitej w wyprawach wojennych lub osobom pozostającym na służbie u króla, z reguły związanych z jego dworem i kancelarią. Należy zwrócić uwagę na zjawisko koncentrowania kaduków, czyli przyznawania jednej osobie ich większej liczby, w związku z czym liczba donatariuszy liczyła dwanaście osób. Podsumowując treść zebranych dokumentów skonstatować należy, że wykonywanie przez króla uprawnień w ramach *ius caducum*, dotyczącego obrotu mieniem bezdziedzicznym w Lublinie w I. ćwierci XVII w., zrealizowane zostało w zgodzie z ogólnymi wytycznymi zawartymi w konstytucjach sejmowych. Z analizy postanowień prawnych dokumentów wynika, że ich istotą było przeniesienie prawa własności obejmujące pozostawione dobra ruchome i nieruchome, a także kwoty pieniężne w jakiegokolwiek postaci, w gotówce i sumach zastawnych, znajdujące się w jakiegokolwiek miejscach oraz u jakiegokolwiek osób. Nadania królewskie były nadaniami wieczystymi, na podstawie których donatariusze dysponowali prawem dzierżenia, posiadania, korzystania i swobodnego dysponowania z prawem dziedziczenia dóbr kadukowych.

SUMMARY

Ius Caducum in Lublin in the First Quarter of the 17th Century

Polish medieval inheritance proceedings, the subject of which was the right to the inheritance left without heirs and without a will, granted the inheritance left by the residents of royal cities to the monarch. In the first quarter of the 17th century, King Sigismund III Vasa granted the escheat goods of the Lublin burghers to representatives of the nobility. On the basis of the books of the Crown Register, eighteen documents concerning the escheat law remaining after seventeen residents of Lublin can be identified. Eleven escheats concerned goods left by the burghers, while six were related to residents of the suburbs. The escheats in question were granted by the king to people of merit for the Republic of Poland in military expeditions or to people who were in the king's service, usually associated with his court and office. What should be recognized is the phenomenon of concentrating escheats, i.e. assigning

more of them to one person, hence the number of beneficiaries amounted to twelve. Summarizing the content of the documents collected, it should be concluded that the execution of the king's powers under *ius caducum* regarding the heirless property in Lublin in the first quarter of the 17th century was carried out in accordance with the general guidelines contained in the parliamentary constitutions. The analysis of the legal provisions of the documents shows that their essential meaning was to transfer the ownership of the left movable and immovable goods, as well as amounts of money in any form, in cash and mortgage sums, located in any place and with any persons. Royal grants were perpetual grants, on the basis of which the beneficiaries had the right to hold, own, use and freely dispose of, with the right of succession of the escheat goods.